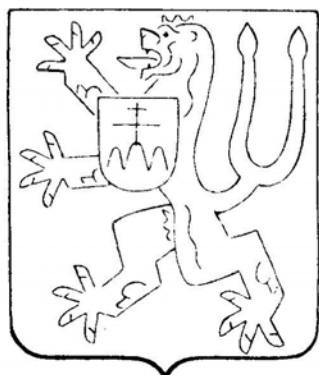

Č E S K O S L O V E N S K Á V L A S T I V Ě D A

D O P L N Ě K I.

D Ě J I N Y

1.

P O D P R O T E K T O R Á T E M

M A S A R Y K O V Y

A K A D E M I E P R Á C E

1933 PRAHA »SFINX« BOHUMIL JANDA

jené dvorní kanceláři a od r. 1786 podřízená komisi školské), jednak její obsahové stanovisko se podstatně změnilo. Poměr josefinské censury k domácím a cizím spisům byl dán obsahem a rázem osvícenství Josefa II.; byl-li josefinismus velikým krokem k úplnému osvobození lidského ducha a společnosti, neodstraňujícím arci všeho dosavadního tlaku a omezení (a zavádějícím, jak vyplývalo z charakteru josefinismu, i některá nová), platí totéž i o josefinské censuře. Přes některá omezení — na př. zákaz neslušné polemiky proti toleranci a jiným vládním nařízením — byla josefinská censura přímo epochálním pokrokem proti censuře tereziánské, jak svědčí rozsáhlá domácí literární produkce této doby, pojednávající zcela svobodně — nejčastěji v oblíbené tehdy formě populárních brožurek a pamfletů — o nejrůznějších veřejných otázkách, které před tím byly z veřejné diskuse nadobro vyloučeny. „Těšte se, Čechové — tak vítal uvolnění censury r. 1781 F. M. Pelcl — nyní můžete jako jiní národové svůj rozum vzdělávati, volněji mysliti a psáti, v dobrých knihách vědomosti shromažďovati a ukázati, že také vy máte schopnosti. Tyrani našeho ducha padli, s hanbou padli“. Vskutku také uvolnění censury přineslo podstatnou vzpruhu a podporu českému národnímu obrození, stejně jako zrušení platnosti Koniášova Klíče.

Neméně však pronikavě zasáhl císař Josef II. i do poměrů církve katolické. Dalekosáhlé reformy, které na tomto poli provedl, vycházely z téhož principu jako ostatní reformy v oboru života duchovního, a jejich vůdčím hlediskem bylo zvýšení prospěchu státu; dovršovalo se jimi úplné podřízení katolické církve svrchovanosti státu a jeho zájmům, k čemuž směřovaly ovšem již církevní reformy doby tereziánské. Ani josefinské církevní reformy nevycházely z náboženské skepse nebo náboženské svobodomyšlnosti či dokonce z indiferentismu a nechtěly se nikterak dotknouti náboženské podstaty a dogmatické struktury katolictví. To plynulo nejen z povahy provedených reforem, nýbrž i z toho, že katolictví zůstalo, jak již poznamenáno, i po uzákonění náboženské tolerance výhradním náboženstvím státním; císař Josef II. sám byl upřímně věřícím, třebaš ne fanatickým katolíkem, který se nejen shodoval ve svých náboženských názorech s římskou církví, nýbrž z přesvědčení respektoval a zachovával i její náboženské obřady, i když byl nepřitelem formalismu a pověrečnosti. Při tom však císař nezavíral oči před církevními nedostatky a zlořády, o jejichž radikální nápravu ve veřejném zájmu usiloval, jako vůbec chtěl z církve vymýtiti vše, co se podle jeho racionalistických názorů neshodovalo s jejím náboženským posláním. Podle jeho představy měla býti katolická církev na příště omezena výhradně jen na pole náboženské, t. j. zabývati se náboženskou katechesí (kázáním), bdíti nad zachováním dogmatické ryzosti, obstarávati bohoslužbu, posluhovati svátostmi a zachovávat kázeň, kdežto vše ostatní mělo příslušeti do kompetence sféry světské a státních úřadů, v níž se kněží mohli uplatniti jen jako zplnomocnění a přesní vykonavatelé rozkazů státu a jako jeho zřízenci. Proto také církevní autonomie, jako ostatní samosprávy, jimiž se omezovala moc státu, nalezla v císaři Josefovi II. rozhodného nepřitele a rušitele, zvláště pak zasahování římské kurie do vnitřních poměrů státu a mezistátní organizace klášterní. Při tom se, stejně jako jinde, uplatňoval u Josefa II. příznačně nedostatek smyslu pro historický vývoj a tradici, podobně jako jeho strohý a přísně účelný racionalismus nebral ohledu na citové stránky.

Hlavním poradním a výkonným orgánem císařovým v reformách církevních, které zasáhly do dosavadních poměrů velmi hluboko, byla dvorská duchovní rada, v jejíž čelo byl postaven známý nám již osvícenec baron Kressl.

Církevní reformy josefinské byly uskutečněny přes odpor značné části katolického kněžstva a přes pokus papeže Pia VI. (r. 1782) osobním zakročením ve Vídni odvrátiti Josefa II. od pokračování v reformách.

Zvlášť radikální byl postup josefinské vlády vůči klášterům. Josef II. spatřoval ve velké části klášterů „mrtvý lidský kapitál“, instituce neužitečné, ba škodlivé státu a jeho obyvatelstvu, po př. i samé církvi (zejména žebravé řády, „hanba náboženství“ a „velké břemeno pro poddané“), které tím, že podléhají zahraničním představeným, znemožňují, aby se nad nimi uplatňovala svrchovanost státu a jejichž rozsáhlé jmění zůstává pro stát a jeho poddané bez užitku, nebo dokonce uchází do ciziny. Již jako spoluvládce Marie Terezie dosáhl Josef II., že byl z těchto důvodů zrušen aspoň v Lombardsku značnější počet klášterů, a hned po svém nastoupení počal připravovati totéž i v ostatních zemích rakouské monarchie. V březnu r. 1781 byla zrušena veškerá závislost domácích klášterů na představených a kláštorech zahraničních, jakož i jakékoliv vzájemné styky, veškero mnišstvo bylo podřízeno domácím biskupům a arcibiskupům a zakázáno, aby za opaty a převory byli voleni cizinci. V květnu r. 1781 bylo pak zakázáno klášterům, které neměly pevně stanoveného počtu členů, přijímati nových členů, dokud nebude také pro ně stanoven numerus clausus a současně nařízeno, aby mniši cizího původu odebrali se za hranice. Tato opatření byla předzvěstí zásadního rozhodnutí z 29. listopadu r. 1781, podle něhož měly býti zrušeny všechny kláštery, které se nezabývají vyučováním, nepěstují věd a nepečují o nemocné a jejich jmění mělo býti „ve prospěch náboženství a lásky k bližnímu“ sekularisováno; mnichům zruše-

Titulní list zákoníku císaře Josefa II. — Archiv ministerstva vnitra v Praze.

ných klášterů bylo zůstaveno na vůli vstoupiti do řad světského duchovenstva a věnovati se praktické správě církevní, po př. vstoupiti do jiného domácího nezrušeného řádu (vláda sama přála vstupu mnichů zrušených řádů mezi světské kněžstvo, nebo do řádu piaristického, který požíval v době josefinské nemalé přízně pro svou učitelskou činnost) nebo pokračovati v mnišském životě v některém zahraničním klášteře, či žiti z vykázané pense.

Když pak politické úřady pořídily soupisy příslušných klášterů, bylo 12. ledna r. 1782 počato s postupným rušením mužských a ženských klášterů, které trvalo po celou vládu císaře Josefa II. Výsledkem této rozsáhlé sekularisace bylo snížení počtu klášterů téměř na polovici dřívějšího stavu. Mezi zrušenými kláštery byl i klášter svatojirských benediktinek v Praze na Hradčanech, jehož abatysi příslušelo právo korunovati českou královnu; toto právo bylo r. 1791 přeneseno na abatysi hradčanského ústavu šlechticů. Při rušení klášterů bylo vůbec postupováno bez ohledu na jejich historickou minulost. Tak byly, mimo jiné, sekularisovány staré cisterciácké kláštery české, s nimiž byl spojen nikoliv nevýznamný kus kulturní a politické historie české, klášter zbraslavský, plavský, zlatokorunský a sedlecký, dále klášter sázavský, kladrubský, milévský, na Moravě pak klášter velehradský, hradištský, loucký a j.

Z jmění zrušených klášterů zřízen náboženský fond, z jehož úroků byly hrazeny náklady na doplňování světské církevní správy, na zřizování nových biskupství a far; český náboženský fond měl posléze čistého jmění 11,740.000 zl., moravský 10,140.000 zl. Pro přejímání movitého a nemovitého jmění zrušených klášterů byli ustanovováni zvláštní komisaři, kteří si nejednou počínali vandalsky v rozporu s vydanými předpisy, zvláště proti uměleckému a vědeckému bohatství, které bylo zejména v některých klášteřích nahromaděno, takže značná část těchto, namnoze vzácných kulturních pokladů, vzala za své (knihy a rukopisy, pokud nebyly zničeny, po př. za babku rozprodány nebo rozkradeny, byly odevzdávány pražské a olomoucké knihovně); k nesprávnostem docházelo arci také se strany mnichů rušených klášterů, z nichž někteří zatajili část klášterního jmění. Klášterních budov užito zčásti jako kasáren a k účelům humanitním (nemocnice), zbytek prodán do soukromých rukou; v několika případech zřízeny klášterní budovy pro potřeby průmyslové a přeměněny v továrny. Klášterní statky dány, pokud nebyly prodány, do komorní správy. Zrušení četných klášterů mělo i pozoruhodné následky politické; snížilo počet členů duchovenského stavu na českém a moravském sněmu.

S rušením klášterů souviselo také zrušení všech náboženských bratrstev a literátských sborů (v květnu r. 1783), při čemž opět podlehl zkáze nejen historicky a umělecky cenný kancionál. Z jejich jmění byl vytvořen chudinský a nadační fond pro účely humanitní a sociální (zřizovány z něho nemocnice, porodnice a nalezince). Současně byly zrušeny zbytečné kostely a kaple; zvláště velký počet zrušených kostelů a kaplí, namnoze starobylých, byl v Praze (37; byla mezi nimi i kaple Betlemská). Zrušených kostelů a kaplí bylo rovněž užito buď k účelům vojenským a úředním, nebo byly prodány do soukromých rukou (ve velké části jich byla utvořena obchodní skladiště). Racionalistický utilitarismus ani tu neměl porozumění pro historickou sentimentalitu; kameny ze starobylých náhrobků profesorů Karlovy university v kostele Božího těla, vystavěného Karlem IV., byl vydlážděn chodník Karlova mostu (památné desky kompaktát, rovněž zde chované, byly však přece zachráněny). Konečně pak byla také část výnosu mešních nadací obrácena ve prospěch farní správy a pojata do náboženského fondu. Rušení klášterů, kostelů a bratr-

stev, jakož i způsob jeho provádění vzbudilo proti Josefovi II. početnou oposici, která se neomezovala jen na kněžstvo. Tato oposice byla posilována i obsahem ostatních církevních reforem josefinských.

Také světské duchovenstvo a jeho církevní správa byly předmětem opětované pronikavé pozornosti josefinské vlády. Ideálem Josefa II. bylo vytvoření státní církve, podléhající účinnému státnímu dozoru, působící ve prospěch zájmů státu jako jeden z jeho výkonných orgánů a organisované podle jeho potřeb; císaři tanula před očima jako vzor postátněná a nacionalisovaná církev francouzská (gallikánská), po př. i zemské církve protestantské a jejich závislost na německých panovnících. Proto byla pravomoc papeže v církevních otázkách omezována nebo dokonce vylučována a přenesena na stát, který si osobil rozhodování o církevní správě, stejně jako vyvinována usilovná snaha, aby přestala pravomoc cizích biskupů nad habsburským územím; tím spíše byla zrušena jurisdikce kuriálních úřadů a úředníků nad rakouským duchovenstvem. Příznačné bylo, že již v březnu r. 1781 bylo obnoveno nařízení, že papežské buly, jakož i všechny jiné rozkazy římské kurie nesmějí býti vyhlášovány bez panovníkova svolení (*placetum regium*); zvláště pak bylo zakázáno jakýmkoliv způsobem rozšiřovati a ve známost uváděti pověstné papežské buly „*In coena Domini*“, „*Unigenitus*“ a „*De largitione munerum*“, které byly v naprostém rozporu s vůdčími zásadami josefinského státu. Také římský index zapověděných knih pozbyl platnosti.

V těsné souvislosti s postátněním církve šla nová úprava její organisace, která lépe odpovídala potřebám církevní správy, především nové rozhraničení diecézí, při čemž zároveň stanoveno (v březnu 1785), že žádný církevní hodnostář nesmí zároveň zastávati dva úřady, aby se mohl cele věnovati úřadu jednomu. Teprve v této době byl uskutečněn plán založení jihočeského biskupství, když v březnu r. 1783 bylo v Českých Budějovicích zřízeno samostatné generální vikářství, které bylo o rok později přeměněno na biskupství; prvním budějovickým biskupem se stal hrabě J. Prokop Šafgoč. Pražská arcidiecése byla zmenšena také současnou novou úpravou rozsahu biskupství litoměřického a královéhradeckého; plán přenesení biskupské residence z Hradce Králové do Chrudimě nebo do Kutné Hory, souvisící se zřízením královéhradecké pevnosti a s rozšířením královéhradeckého biskupství o kraj chrudimský a čáslavský, se však neuskutečnil. Snaha vlády, aby několik far (v celku 20) v pohraničním území při jihozápadní hranici Čech a v okrese chebském, které od starodávna příslušely k diecési řezenské, byly připojeny k diecésím českým, se nezdařila a Josef II. byl nucen se spokojiti tím, že řezenský biskup propůjčil chebskému děkanovi jako správci far řezenské diecése v Čechách zvláštní postavení. Zato se podařilo výměnou dosáhnouti, že se administrátor míšeňské diecése vzdal práva na fary na Šluknovsku a Frýdlantsku. Podobně i na Moravě a ve Slezsku došlo k novému rozhraničení diecése brněnské a vratislavské, jakož i arcidiecése olomoucké, leč úsilí, aby církevní správa vratislavské diecése nad Českým Slezskem byla přenesena na nové biskupství opavské, rozbilo se o odpor pruské vlády, která se mohla prostřednictvím vratislavského biskupství i nadále vměšovati do vnitřních poměrů Českého Slezska, i když svolila, aby byl pro ně zřízen samostatný generální vikariát v Těšíně (r. 1787).

Ruku v ruce s novou organisací diecézí šly vládní snahy o novou organisaci farní. Počátek k ní byl učiněn instrukcí, vydanou v únoru r. 1782, podle níž nové rozdělení farností mělo se zakládati na místní poloze, poměrech popu-

lačních a i jiných důležitých okolnostech; pravidlem mělo býti, že farní obvod nesmí býti příliš veliký, aby bylo možno jej s prospěchem spravovati. Podle této zásady byly pak zakládány nové fary, po př. lokálie, z největší části nákladem náboženského fondu (t. zv. císařské fary), ostatek pak nákladem šlechtických patronů a klášterů, jimiž dosavadní, stále nedostatečná síť venkovských far byla nemálo doplněna. O počtu nových far poučuje názorně to, že v době tereziánské připadalo na jednu farnost kolem 1100 duší, kdežto ke konci doby josefinské již jen asi 600. Po stránce duchovní stáli faráři pod dozorem vikářů, kdežto krajské úřady dozíraly na faráře, zda plní předepsané povinnosti orgánů státních, které spočívaly především v tom, že kněžstvo bylo povinno oznamovati lidu s kazatelny úřední nařízení a vyhlášky, jež byl každý farář povinen zapisovati do zvláštní knihy, nabádati jej k poslušnosti zákonů božích i světských, vésti řádně matriky a konskripční seznamy, oznamovati krajským úřadům násilí, která se dala poddatým od vrchností, bdíti nad zdravotním stavem obcí, rozšiřovati „účelné osvěcenství“ atd. Závislost farářů na státu zvyšovalo, že stát vyplácel jim plat (150 až 600 zlatých ročně), který vstoupil na místo zrušených desátků a tax, zvláště křesťanů a pohřebních; místa farářů byla obsazována t. zv. konkursem, t. j. kandidáti musili prokázati svou schopnost pro farní správu zvláštními zkouškami. Fary staly se ve skutečnosti nejnižšími orgány státní správy, které vykonávaly jistý dozor nad úřady vrchnostenskými a jejichž předním úkolem bylo vychovávat lid v duchu vládního osvěcenství.

Josef II. byl si ovšem vědom toho, že k tomuto úkolu musí býti vychována nová kněžská generace, která by byla proniknuta ideály josefinismu jak v ohledu náboženském (náboženská tolerance), tak i církevním (podrobení církve moci státní) a zbavena všech „pověrečných předsudků“, jakož i ultramontanismu, jimiž podle jeho přesvědčení bylo, až na nepatrné výjimky, naplněno katolické kněžstvo doby tereziánské. Nové pokolení duchovenstva, které se mělo uplatniti jako trpěliví pastýři lidu a oddaní služebníci státu, mělo býti vychováno k laskavosti a k lásce k bližnímu, k odporu proti nesnášlivému „theologickému duchu“ a k pravé křesťanské toleranci, aby se s jinověrci snášelo a pokládalo je za své přátele, nikoliv nepřátele; studium církevního práva mělo je poučiti o skutečné povaze a rozsahu moci duchovní a světské a o hranicích světské pravomoci ve věcech církevních. Poněvadž dosavadní semináře biskupské a klášterní nebyly pro tyto požadavky vhodnými vychovatelskými ústavami, byly r. 1783 zavřeny a na jejich místě založeny v místech, kde byly university a lycea, státní generální semináře, jejichž studium stanovené na šest let; také římské „Collegium Germanicum“, kde se od XVI. století připravoval klerus šlechtického původu k vyšším církevním hodnostem v habsburských zemích, bylo zrušeno a místo něho založena v Pavii „Německo-uherská kolej“, organizovaná v josefinském duchu. Správu generálních seminářů vedli ředitelé (rektorové), jmenovaní státem, a vrchní dozor měli předsedové zemských náboženských komisí (v Praze nejvyšší purkrabí).

V českých zemích byly zřízeny dva generální semináře, v Praze (v Klementinu) a v Olomouci (v zrušeném klášteře hradištském); v čelo pražského semináře byl postaven dosavadní českokamenický děkan *Augustin Zippe*, „muž velmi důstojný, učený a bez mnišských předsudků“, kterého po dvou letech vystřídal *Josef Hurdálek*, v čelo semináře olomouckého (hradištského) posléze *Josef Dobrovský* (od r. 1789). Studijní plán generálních seminářů byl vypracován opatem Rautenstrauchem. Na rozklad královéhradeckého biskupa Haye bylo dodatečně povoleno, aby absolventi generálních seminářů ztrávili jako t. zv. vikariasté ještě

jeden zkušební rok v kněžských domech, zřízených v každé diecési, kde by se připravovali před vysvěcením k praktické správě duchovní. Vynětí seminářů z biskupského dozoru znamenalo nemalé zúžení pravomoci biskupů a z řad duchovenstva ozval se nejeden protest proti generálním seminářům, jakož se dostavily i třenice mezi řediteli seminářů a biskupy, na př. v Praze, na druhé straně však byla opět biskupská pravomoc nemálo rozšířena na účet pravomoci papežské. Biskupům byla vyhrazena zejména nezávislost v rozhodování o dogmatických otázkách, podřízeno jim veškeré světské a klášterní duchovenstvo a všechny exempce z jejich pravomoci byly zrušeny; mohli také zprošťovati od mnišských slibů a udělovati dispense ke sňatkům příbuzných.

Leč zasahování Josefa II. do církevních poměrů šlo ještě dále a dotklo se také bohoslužebného ceremonielu, jakož i rozličných církevních zvyků; také tu cílem vlády byla racionalistická a uniformní jednoduchost, odstranění formalismu a pověrečnosti, při čemž se uplatnily nejednou i hospodářské zřetele, po př. důvody hygienické. Nařízení, patřících do této oblasti, bylo vydáno velké množství a některá z nich, dotýkající se hluboce citu obyvatelstva a vzbuzující důrazný odpor širokých vrstev, byla vláda nucena odvolati (na př. nařízení z r. 1784, že mrtvolý nesmějí býti pochováni v rakvích, nýbrž v pytlicích, které bylo zrušeno po několika měsících). Vládní rozkazy týkaly se věcí závažnějších i méně závažných. Tak na př. zákaz pochovávaní mrtvol v kostelích (z r. 1782), jakož i nařízení, aby v městech byly zřizovány hřbitovy mimo město a aby hroby byly zasypávány vápnem, byly diktovány vážným důvodem zdravotním, který se výjimečně uplatnil již dříve (v Praze byly zřízeny již r. 1680 při velkém moru jak pro křesťany tak i pro židy hřbitovy mimo město), kdežto méně podstatné odstranění velkých korouhví z kostelů a zákaz zvláštních krojů pro jejich praporečníky jakož i užívání hudby při Božím těle bylo výsledkem snahy zjednodušiti bohoslužbu, která nezůstala omezena jen na toto. Zvláště s pronikavým účinkem setkala se podrobná a zjednodušená úprava katolických bohoslužeb, nařízená r. 1783 a doplněná r. 1786 nařízením, že se všechny církevní a bohoslužebné úkony mají konati v zemských jazycích. Odpor velké části obyvatelstva proti novému uniformnímu bohoslužebnému řádu stupňoval se dalšími vládními nařízeními, ukládajícími, aby z kostelů byly odstraněny zbytečné oltáře a nepotřebné ozdoby, mezi nimi zlaté, stříbrné a jiné milodary, jakož i drahocenné šaty, jimiž věřící odívali sochy světců, zvláště sochy mariánské. S tím pak souviselo i podstatné omezení procesí (již r. 1783 zakázána svatojanská pout venkovského lidu do Prahy) a posléze, r. 1785, dovolena jen procesí „theoforická“, t. j. ta, při nichž se nese svátost oltářní (na př. při Božím těle), a procesí ve dnech prosebných. Procesí, která nebyla vedena knězem, byla zakázána zcela a jejich pořadatelé trestáni pokutou; zrušeny také výroční pouti na Bílou horu, nařízené Ferdinandem II. Nadace, zřízené pro procesí, byly přikázány školnímu fondu (r. 1783). Pronikavě byl též snížen počet svátků na 27 v roce, což bylo odůvodněno potřebou rozmnožiti pracovní dny, v nichž bylo zakázáno pořádati hry a tance, podobně jako zakázány hodokvasy křestní, svatební a pohřební; r. 1786 bylo ustanoveno, že se posvícení mají konati jednotně třetí neděli v říjnu („císařské posvícení“) a zakázány při něm hry a tance v hospodách. Jiná nařízení obsahovala zákaz koledy, stavění „májů“ o Božím těle v kostelích a na ulicích, zakázáno žehnání chleba, vína, vody, svíček a semene, ke křtu měli býti přibírání jen dva kmotři atd. Jako velká část zmíněných nařízení, byl i zákaz zvoniti proti mračenům a bouři (z r. 1783) namířen proti rozšířené pověčivosti lidu.

Také v poměrech školských ještě více zesílily zřetele státu, které

se příznačně a pronikavě uplatnily již v době tereziánské. K větším změnám v organizaci škol však nedošlo. V universitním studiu byl zdůrazněn ještě více jeho praktický účel a ráz a zároveň jeho zesvětštění; university měly být jen vzdělávacími ústavy pro budoucí úředníky a vědecké badání jakož i teoretické studium bylo z nich vyloučeno, stejně jako profesorům odňata svoboda učení. Počet universit byl snížen; v českých zemích zůstala universita pražská, v rakouských universita vídeňská a Lvovská universita v Haliči. Na místo zrušených universit vstoupila t. zv. l y c e a, jejichž vyučovací předměty proti universitám byly sníženy. Universita brněnská, na niž před tím vypukly ostré spory mezi stoupenci starého směru církevního a nového směru vládního (osvícenského), byla zrušena r. 1782 a lyceum, zřízené na jejím místě, bylo přeneseno opět do Olomouce. Na pražské universitě byl r. 1784 vydán nový studijní řád pro fakultu filosofickou, zavedený již před tím na universitě vídeňské, jehož původcem byl Gottfried van Swieten. Filosofické studium rozvrženo na tři roky, počet profesorů rozmnožen na deset a zavedeny nové předměty; k dosavadním třem předmětům: filosofii, fysice a matematice přistoupily ještě: obecné dějiny a t. zv. krásné vědy, a jako mimořádné předměty zavedeny: přírodní vědy a fysikální zeměpis, pomocné vědy historické (diplomatika s heraldikou a antické starožitnosti s numismatikou), praktická matematika a technologie a posléze nauka o přírodních a průmyslových produktech. Osvícenský směr fakulty byl zesílen povoláním profesora estetiky a básníka *A. Gottlieba Meisznera* (1785), od Bílé hory opět prvního protestanta na pražské universitě, a obsazením stolice všeobecných dějin exjesuitou *Ignácem Cornovou* (1784), vedle Dobrovského a Dobnera nej přednějším představitelem kritického dějepytu u nás, jehož hlavní literární činnost spadá arci až po jeho odchodu s university (1795), vynuceném reakcí po smrti Josefa II. Součástí filosofické fakulty se stala škola inženýrská, založená r. 1715 českými stavy pro vzdělání šlechtické mládeže ve věcech vojenských, která se později stala přístupnou i kruhům měšťanským; v době tereziánské a josefinské, kdy škola měla značnou frekvenci i cizích studentů, působil na ní *Linhart Herget*, stavitel četných státních staveb v Praze. Studijní reformy na fakultě právnické a lékařské měly zvýšiti jejich praktický účel. Také na theologické fakultě, která se zřízením generálních seminářů stala vlastně nadbytečnou, převládl směr osvícenský; profesorem církevních dějin od r. 1783 byl *Kašpar Royko*, který ve svém velkém spisu o Kostnickém koncilu zaujal příznivé stanovisko k Husovi. Plat profesorů, který byl vyplácen ze státní pokladny — universita ztratila zcela právo svobodné dispozice se svým jménem — byl značně snížen, zato jejich společenské postavení se zlepšilo; universitní autonomie byla zcela podvrácena a s ní pozbyla universita i bývalé své pravomoci soudní. R. 1782 odstraněna přísaha profesorů na neposkvřené početi P. Marie, r. 1785 odstraněna přísaha poslušnosti římské kurii. Od r. 1784 stala se vyučovací řečí na pražské universitě němčina jakožto jazyk zemský a „národní“; r. 1785 byla zrušena na theologické fakultě stolice českého pastorálního bohosloví. Do doby josefinské spadá také organizace veřejných universitních knihoven v pražské a olomoucké, založených r. 1774, v nichž se soustřeďovaly knihy ze zrušených klášterů a knihy, odňaté církevními úřady lidu jako kacířské; r. 1781 bylo všem českým nakladatelům a knihtiskařům nařizeno odevzdávati pražské universitní knihovně povinné výtisky. Organizace pražské universitní knihovny jest nerozlučně spojena s jménem *K. Rafaela Ungara*, předtím správce bohaté knihovny kláštera strahovského, universitní knihovny olomoucké pak se jménem *J. Al. Hankeho z Hankenštejna*.

Společnou novotou studia universitního a středoškolského, gymnasiijního, bylo od r. 1785 zavedení vysokého školního platu (pro gymnasia 12 zl. ročně), z jehož výtěžku byla udílěna stipendia nadaným chudým studentům. Toto opatření mělo za následek značný pokles počtu vysokoškolského a středoškolského studentstva, k čemuž přispělo i zrušení četných klášterů a omezení chrámové hudby, které dříve dosti často skýtalý chudému studentstvu obživu; také malý počet gymnasií se při tom nemálo uplatnil. Hlavním vyučovacím předmětem na gymnasiích byla latina, vyučování dělo se převážně německy, zčásti pak i latinsky; nárok na stipendium měli jen ti chudí žáci, kteří se vyznamenávali znalostí němčiny. Předpokladem středoškolského učitelství bylo universitní studium; plat gymnasiijních profesorů činil 300 zl. ročně. Na žáky zaveden přísný dozor a o všech vedeny, podobně jako o úřednících, konduktní listy, které hlavní důraz kladly na mravné chování. Zato byly zcela odstraněny tělesné tresty a vynikajícím žákům udílěny veřejně odměny; předpokladem jejich udělení byla účast na vyučování řečtině. Vedle zestátněných gymnasií školy soukromé a pokoutní nebyly trpěny. Pro domácí učitele zavedeny zkoušky; císařova nepřízeň, dosti obecně sdílená, obracela se také proti francouzským hofmistrům a francouzským vychovatelkám, kteří byli do té doby pravidelným zjevem v šlechtických a bohatých měšťanských rodinách.

Stejně jako vláda tereziánská věnoval i Josef II. největší pozornost školství obecnému, nedotýkaje se v ničem jeho předešlé organizace. Jeho ideálem bylo, aby každý občan uměl čísti, psát i počítati, a chtěl — podle nařízení do Čech z r. 1786 — aby obecné školy vychovávaly rozumné a umravňené občany, kteří by pracovitostí, pilí, rozvahou a bohobojností byli vzorem ostatním členům lidské společnosti. Proto vláda vyvínovala horlivé úsilí, aby byla doplněna síť triviálních škol a aby předepsaná povinná školní docházka byla také vskutku dodržována; duchovenstvu uloženo působiti s kazatelen na lid, aby pilně posílal děti do školy, odpor rodičů proti škole lámán citelnými tresty a pokutami, a analfabetům zmenšena občanská práva (nesměli na př. býti přijímáni do cechů, ani do učení; u židů povolení k sňatku bylo učiněno bezpodmínečně závislé na absolvování obecné školy). Dozor nad obecným školstvím příslušel nejprve krajským děkanům a místním školdozorcům, ustanovovaným vrchnostmi a magistráty; poněvadž se však instituce krajských děkanů neosvědčila, byla r. 1786 a 1787 nahrazena institucí školních komisařů v hodnosti komisařů krajských, kteří se měli o stavu škol přesvědčovati častými visitacemi. Vrchním ředitelem obecného školství v Čechách byl od r. 1784 probošt *Kindermann*. Podle dvorského dekretu z 24. března r. 1785 měly býti triviální školy zakládány nejen v místech, kde byly fary nebo lokálie, nýbrž ve všech místech, kde bylo 90—100 školních dětí.

Náklad na obecné školy měly rovnoměrně nésti vrchnosti, obce a patroni, po př. přispíval k udržování školský fond; vedle toho rodiče platili učitelé sobotales, na vesnicích týdně po 1 krejcaru, ve městech po dvou. Učitelům vyměřen roční plat 130—150 zl. vedle bytu a nějakého pozemku; učitelským pomocníkům, kteří byli ustanovováni, měla-li škola kolem 150 dětí, placeno ročně kolem 70—80 zl. Přestárlym učitelům vyměřeny pense (1788) a učitel-skému stavu poskytnut i určitý společenský respekt. Jako židé, měli i evangelíci právo si zakládati a vydržovati své konfesijní školy. Při vyučování mělo býti užíváno názorné metody, učitelé měli s dětmi nakládati mírně a tělesných trestů mělo býti užíváno jen v krajních případech. Usilováno též o zavedení průmyslového (industriálního) vyučování pro řemeslný výcvik školní mládeže,

školy měly šířit pěstování ovocných stromů (zakládáním školek), včelařství atd. Kindermann se pokoušel rozšířit prostřednictvím obecných škol i pěstování bource morušového. Školy normální a hlavní, které úředně zvány školami „německými“, byly nástrojem úřední germanisace a i učitelé českých škol triviálních měli prokazovati znalost němčiny.

Bylo-li nejmělejší reformou Josefa II. v oblasti života duchovního uzákonění náboženské tolerance, zaujímají totéž místo v oblasti života společenského pronikavé josefinské reformy poddanské, které měly dalekosáhlý a všestranný význam. Tyto reformy vyplývaly jak z Josefova stoupenectví fysiokratismu a jeho rozumářské lásky k bližnímu, tak z potřeb státu a ze skutečných poměrů, do nichž měl Josef II. příležitost hluboko nahlédnouti na svých cestách, zvláště při své návštěvě českých zemí r. 1771. Již jako spoluvládce své matky účastnil se Josef II. horlivě přípravných prací na poddanských reformách a jako v jiných oborech, tak i zde uvolnila mu smrt Marie Terezie cestu k provedení reform, jejichž správnost sice jeho matka uznávala, jež se však se zřetelem na stavy zpěchovala uskutečnit, nebo se spokojovala s kompromisem. K energickému a bezohlednému postupu vedl Josefa II. také jeho horlivý temperament, neuznávající leč povinnosti k celku, i jeho nepřátelské smýšlení vůči stavům, v nichž spatřoval, vedle ultramontánního duchovenstva, hlavní překážku hospodářského a duchovního pokroku habsburských zemí. Vskutku také poddanské reformy byly nejprřednější příčinou vzrůstající oposice šlechty proti Josefovi II., dotčené hlavně ve svých zájmech hmotných, která vyústila, jak na př. patrně z Pelclových Pamětí, reprodukcí věrně náladu české šlechty, v nesmířitelnou a zároveň objektivně nespravedlivou nenávist. Josefinské poddanské reformy usilovaly jak o povznesení právního a společenského stavu sedláků, tak i o zlepšení jejich postavení hospodářského. Nejdůležitější reformou po první stránce bylo zrušení t. zv. nevolnictví, k němuž došlo současně s uzákoněním náboženské tolerance památným patentem z 1. listopadu r. 1781, vztahujícím se na všechny země české. Poznali jsme, že již Marie Terezie vyslovila myšlenku zrušení nevolnictví, proti němuž zvláště prudce horlil v jejím okolí jako proti „ohavnému poutu“ lidstva Fr. Blanc, ač jen jako pohružka nepovoleným stavům, a Josef II. sám se původně zanášel v souvislosti s raabisačí záměrem odstraniti nejen zcela robotu, nýbrž i dáti sedlákům jejich grunty ve vlastnictví. Vskutku pak Josef II. ve svých reformách tak daleko nešel, nicméně i jimi způsobil převrat epochální.

Plán zrušení t. zv. nevolnictví čili „tělesné poddanství neb člověčenství“ původně hodlal Josef II. provést v dohodě s českými a moravskými stavy, kteří však byli ochotni k ústupkům velmi malým, zvláště stavové moravští; stavové si spíše přáli závislost poddaných ještě více utužiti, vydávající dosavadní stav poměru poddaných k vrchnostem za prospěšný oběma stranám, při čemž věnovali velkou část místa ve svých dobrých zdáních polemice s názorem, že by v českých zemích byli poddaní nevolníky. Měli pravdu v tom, že, jak již vzpomenuto, poddaní v Čechách, na Moravě a ve Slezsku nebyli nevolníky ve smyslu římského práva, t. j. bezprávnými otroky, nýbrž tělesnými poddanými, zbavenými osobní svobody a pevně připoutanými ke své půdě, jejichž skutečné postavení na mnohých panstvích nebylo však opravdu příliš vzdáleno postavení nevolníků. Neochotou stavů nedal se Josef II. ve svém dalekosáhlém odhodlání zmýlit a rozhodl se zrušiti t. zv. nevolnictví bez ohledu na stavy. Stalo se tak patentem z 1. listopadu 1781, jímž se zrušovalo tělesné poddanství a na jeho místě se uzákoněvalo podle vzoru zemí rakouských „mírné poddanství“. Vydání patentu bylo

odůvodněno nejen argumentem hmotným, zvelebením polního hospodářství a zvýšením jeho užitku, nýbrž i mravním, odkazem na rozum a lásku k bližnímu. Patent, jak patrně, nerušil poddanského poměru vůbec, který zásadně, arci v umírněné formě potrvál až do r. 1848, odstraňoval však jeho nejtěžší znaky, propůjčuje poddaným jistá práva a svobody, jichž byli dosud zbaveni. Poddaným se udělovalo patentem právo uzavřít manželství bez svolení vrchnosti, k němuž byla vrchnost povinna na předchozí ohlášení vydati poddanému bezplatný přihlašovací list, odejít svobodně s panství na jiné místo v zemi a hledati si výživu podle libosti, k čemuž byla vrchnost povinna vydati zdarma propouštěcí list, dávati děti podle své vůle a bez výhostního listu na řemeslo nebo na studie a zrušovala se povinnost poddanských dětí sloužiti vrchnosti; jen úplní sirotci, nad nimiž vrchnost měla bezplatné vrchní poručenství, měli i nadále povinnost sloužiti vrchnosti, nejvýše však jen tři roky. Ustanovení patentu, rušícího t. zv. nevolnictví, podstatně doplňoval jiný současný patent, upravující nově držitelské právo zakoupených poddaných k jejich gruntům, jímž se stanovilo, že zakoupení sedláci mohou se svými statky, ovšem bez újmy vrchnostenských práv, volně nakládati, zvláště je prodati, směniti nebo zastaviti a bez svolení vrchnosti je zadlužiti až do dvou třetin jejich ceny. Zrušení nevolnictví bylo provedeno také v Uhrách (1785), leč narazilo tu na rozhodný odpor šlechty, takže ve skutečnosti nebylo z velké části provedeno.

Význam obou patentů, jež předcházely dva patenty z 1. září r. 1782, upravující nově postup při vyřizování poddanských stížností (vymezena hlavně kompetence úřadů politických a soudních) a trestní řízení proti poddaným (zakázáno trestati poddané holí, karabáčem a peněžitými pokutami), byl dalekosáhlý nejen pro poddané samy a pro život hospodářský, nýbrž i pro celý národ. S t ě h o - v a c í s v o b o d a přinesla městům, podléhajícím germanisaci, příliv zdravé české krve, která se pak velmi podstatně uplatnila v národním obrození. Osobní svoboda poddaných byla později ještě rozšířena zvláště patentem ze 14. března r. 1785, jímž se rozšiřovalo právo volného pohybu a svobodného stěhování na všechny české a rakouské země a na Halič; při stěhování mimo tyto země (na př. do Uher) směly vrchnosti, mohly-li se opřít o smlouvy nebo o starou zvyklost, vybírat od poddaných odchodné ve výši 5% jejich jmění, při čemž také stát vybíral stejnou dávku. Patentem z 31. července r. 1783 byla zrušena stará obtížná povinnost poddaných mletí obilí ve mlýně, určeném vrchností (povinnost poddaných mlít v některém mlýně na panství jejich vrchnosti, která potrvála i po roce 1783, byla zrušena r. 1789), a poddaní mohli na příště prodati mouku komukoliv v zemi a také si přivézt mouku odjinud, čímž se rušila povinnost nuceného prodeje obilí vrchnostem, po př. nucené koupi od vrchnosti. Roku 1784 bylo vrchnostem zakázáno nutiti poddané, aby si kupovali nápoje a potraviny, vyrobené ve vrchnostenských podnicích, a později, r. 1789, zrušena i povinnost krčmářů, usazených na dědičných hospodách, odbíratí panské pivo. Také sůl mohli si poddaní kupovati svobodně ze státních skladů a nebyli vázáni, jako tomu bylo až dosud, na sklady vrchnostenské. Tím vším byli poddaní zbaveni nemalé části tíživých a hospodářsky škodlivých povinností, které byly od doby bělohorské až do těchto časů všeobecné.

Odstraněním t. zv. nevolnictví nepominula sice, jak již naznačeno, v e ř e j n á s o u d n í p r a v o m o c v r c h n o s t í nad poddanými, nicméně byl učiněn i po této stránce důležitý krok k vymanění poddaných z vrchnostenské moci. Novými soudními předpisy z r. 1783 a 1784, jakož i dvorským dekretem z r. 1788 o úpravě vrchnostenského soudnictví bylo ustanoveno, že napříště smí vrchnost

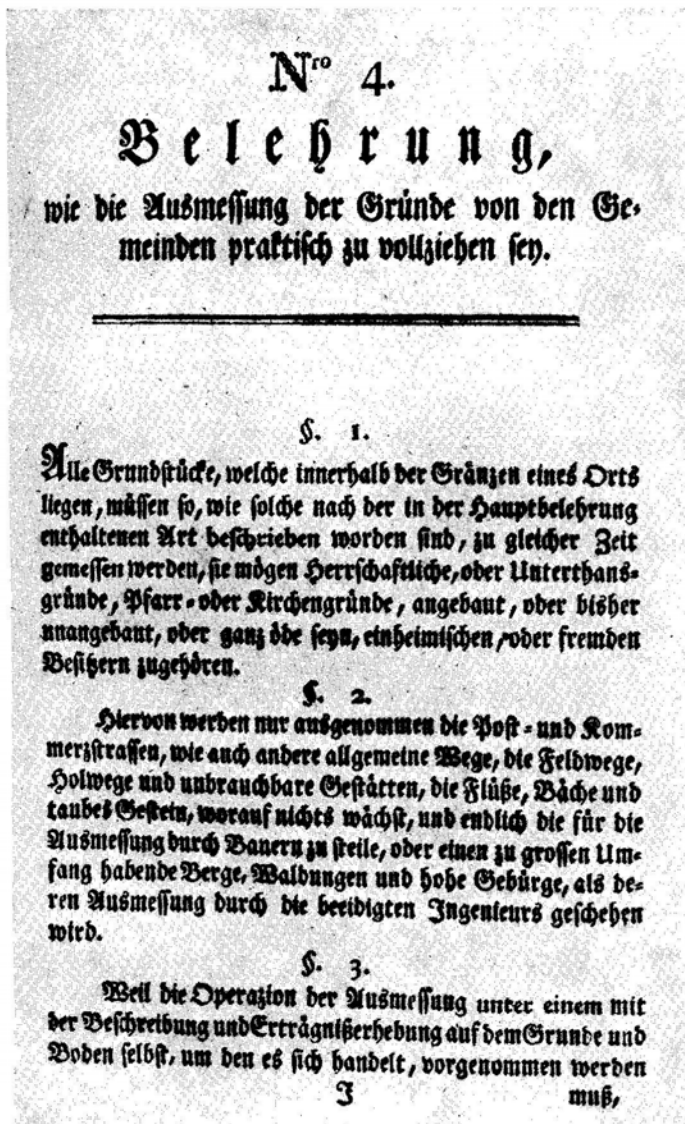
osobně vykonávati soudní pravomoc jen tenkrát, měla-li předepsanou způsobilost k soudcovskému úřadu. Jinak však byla vrchnost povinna výkon tohoto práva svěřiti buď zvláštním soudním úředníkům, zvaným *justiciáři*, kteří musili svou kvalifikaci prokázati zkouškou, složenou u vrchního apelačního soudu, nebo některému městskému magistrátu v kraji, v němž zasedali aspoň dva zkušeni soudcové. Vykonávati soudní pravomoc hospodářskými úřady, jako se dělo do této doby, bylo vrchnostem zakázáno. Justiciáři vytvořili novou třídu vrchnostenských úředníků, kteří byli sice stejně jako hospodářští úředníci placeni vrchnostmi, ale podle zákona byli, nebo aspoň měli býti ve výkonu svého úřadu na nich nezávislí a jim neodpovědní; vrchnost měla jen právo dozírat na to, aby justiciáři konali řádně svou povinnost, a příslušel jí i nadále výnos ze soudních tax, ale vměšovati se do soudních procesů bylo jí zakázáno. Ve skutečnosti arci hmotnou závislostí na vrchnostech, zvyšovanou i tím, že justiciářům bylo dovoleno z úsporných důvodů zastávati vedle jejich vlastního úřadu některý vrchnostenský úřad hospodářský, byli justiciáři mnohdy vydáni vrchnostenskému nátlaku ve vykonávání soudnictví, takže úplné jejich nestrannosti nebylo vždy dosaženo; ale i tak byla tato reforma, která podržela platnost až do r. 1848, kdy soudní pravomoc vrchností přestala úplně a její výkon byl přenesen na úředníky státní, příznačným porušením staré patrimoniální soustavy a byla podstatným článkem v postupné emancipaci třídy poddanské. Vyšetřování a rozhodování sporů poddaných s vrchnostmi, zvláště ve věcech kontribučních, přešlo s konsessu *in causis summi principis et commissorum*, zrušeného r. 1783, na nový královský soud zemský. Pravomoc vrchností nad poddanými se zmenšila i novou úpravou dědického práva poddanského (r. 1787) v tom smyslu, že z hospodářových dětí měl v zásadě převzítí statek vždy jen nejstarší syn, kdežto do té doby rozhodovala podle tereziánského dědického řádu z r. 1770, bylo-li více dědiců stejného příbuzenského stupně, o osobě hlavního dědice vrchnost sama.

Účinnou byla též péče Josefa II. o pomoc poddaným při mimořádných živelných pohromách, podněcovaná mimo jiné též osobní zkušeností císařovou z doby velké neúrody a hladu v Čechách r. 1771 a 1772. Jejím plodem byla zejména svépomocná organisace t. zv. *obecních obilních sýpek*. Tato instituce nebyla ovšem ani v Čechách, ani na Moravě zcela nová. Již dříve ukládali na některých panstvích poddaní část své obilní sklizně do společných (komunálních) sýpek, odkudž si vypůjčovali obilí k seti ti poddaní, kteří byli postiženi přírodní pohromou (krupobitím, neúrodou nebo požárem), a zase je po žních vraceli s naturálním úrokem (t. zv. *pátý věrtel*); přebytky zásob byly prodávány a stržené peníze ukládány na úrok, který pak obrácen na zaplacení berně, obci předepsané (odtud také název: *kontribučenské sýpky*); správu těchto sýpek vedli si poddaní autonomně sami. Toto zařízení mělo nezřídka velmi pronikavý úspěch: činilo poddané nezávislé na pomoci vrchnosti, která velmi často nebyvala nezištná, a zároveň je zabezpečovalo před následky živelných pohrom, nezřídka katastrofálními, jakož i ulehčovalo jim těžké berní břemeno (získané úroky namnoze stačily zaplatiti celou kontribuci). Na rozkaz císaře Josefa II. z r. 1782 měly býti tyto obecní sýpky zřizovány v českých zemích všeobecně — poddaní měli odváděti do nich dvanáctý díl své úrody žita nebo pšenice, desátý díl ovsa a osmý díl sena —, a r. 1788 byla předepsána pro jejich zřizování podrobná pravidla.

Zvlášť pronikavé hospodářské ulehčení měla přinést poddaným josefinská reforma berní a urbářská. V berní reformě navazoval Josef II. na

dílo své matky, které ovšem, třebaže přinášelo místy poddaným jistý prospěch a hlavně odstranilo staletou výsadu nezdanitelnosti dominikálu, bylo jen předpokladem a stupněm reforem dalších a radikálnějších. Vůdčí myšlenkou Josefa II. při berní reformě byla fysiokratická zásada, že základem veřejného hospodářství jest zemědělská půda, která má býti také jediným předmětem zdanění, při čemž však měly přestati v pozemkovém zdanění všechny dosavadní rozdíly mezi rustikálem a dominikálem, jakož i půdou církevní a komorní, a všechna půda měla býti podle své kvality a výnosnosti zdaněna stejnoměrně. Předpokladem berní reformy v duchu této stěžejní zásady byl soupis veškeré půdy a zjištění jejího výnosu, který byl nařízen r. 1784 a podrobně předepsán o rok později patentem z 20. dubna r. 1785; tento soupis, t. zv. josefinský katastr, byl pořízen ve čtyřech letech. Sou-

pis výměry a výnosnosti (hrubé) dominikální půdy pořídily vrchnosti za dozoru poddanských důvěrníků, soupis rustikálu poddaní za vzájemné kontroly (o provádění soupisu zachoval zajímavé podrobné zprávy ve svých Pamětech Fr. Vavák); revisí a zpracováním soupisu pověřeny komise krajské a zemské, jednotným pak řízením komise dvorská. Neplodná půda nebyla do katastru pojata. Teritoriálním základem josefinského katastru byly obce, nikoliv panství. Poněvadž rozsah jejich půdy byl pravidelně malý, byly velmi často slučovány dvě nebo i více vesnic (osad) v jednu katastrální (berní) obec, která nesla jméno největší osady. Tím byla vytvořena také dvojí obecní správa; k osadní správě, reprezentované vesnickým rychtářem, přibyla nová správa obecní, vztahující se na obec kata-

Uřední návod k vyměření půdy pro josefinský katastr. — Archiv min. vnitra v Praze.

strální. V Čechách bylo vytvořeno z 11.284 vesnic (osad), k nimž přistupovalo 447 měst a městeček, 6050 katastrálních obcí. Hrubý roční výnos veškeré plodné půdy v Čechách ($15\frac{1}{2}$ milionů korců) byl vypočten na 30 milionů zlatých, na Moravě přes 17 milionů zlatých (téměř 7 milionů korců půdy). Třebaže ani josefinský katastr nezjistil přesné výměry půdy, zvláště proto, že byl pořizován příliš rychle, nedokonalými pomůckami a osobami z velké části neznalými zeměměřictví, přiblížil se přece ke skutečnému stavu ze všech dosavadních katastrů nejvíce.

Josefinský katastr stal se základem nového berního rozvrhu, který vycházel jediné z hrubého výnosu půdy, přihlížeje jednak k způsobu užívání půdy (pole, louky, lesy, pastviny, vinice), jednak k nákladu na její obdělávání (nejvíce zdaněny lesy a pastviny, nejméně pole a vinice). Rovnoměrné zdanění dominikálu a rustikálu mělo za následek, že berní povinnost vrchností značně stoupla, třebaže nový berní rozvrh nepřihlížel ani k urbariálním důchodům, které plynuly vrchnostem z poddanských dávek a robot, ani k výnosu z vrchnostenských obchodních a průmyslových podniků. Za to podstatně klesla v Čechách berně poddanská, která se snížila asi o 25%, zčásti také proto, že podle výsledku josefinského katastru byla zmenšena celková suma berně; na Moravě a ve Slezsku, kde naopak celková výše berně proti dřívějšímu stoupla, poddaným nebylo celkem v berní povinnosti ulehčeno. Nová berní soustava měla vstoupiti v život od 1. listopadu 1789. Podstatnou proměnou proti dřívějšímu bylo i to, že rozvrhování berně bylo úplně odňato vrchnostem a přeneseno pod státním dozorem na obce a že vybírání berně vrchnostenskými úřady nadobro přestalo. V katastrálních obcích vybírali berní rychtáři, svobodně volení poddanými, kteří ji odváděli nově zřízeným státním okresním výběřcím (v Čechách zřízeny 184 berní okresy), podléhajícím opět krajským výběřcím a kontrolorům.

Ještě však převratnější byla nová úprava poddanských povinností urbariálních, již měla býti poddanská břemena podstatně zmenšena a zejména většinou odstraněny roboty. Východiskem reformy bylo zjištění hrubého příjmu poddaných josefinským katastrem. Urbariálním patentem z 10. února 1789, doplněným několika dodatečnými nařízeními, bylo zásadou stanoveno, že poddaným mělo napříště zbyti 70% hrubého výnosu na výživu rodiny, na provozování hospodářství a na dávky obecní, školské a církevní, kdežto státní a vrchnostenské dávky neměly převyšovati zbývajících 30%; z nich mělo připadnouti na berní průměrně $12\frac{2}{3}\%$, takže na vrchnosti zbývalo $17\frac{1}{3}\%$. Touto vrchnostenskou kvotou měly býti vyplaceny všechny dosavadní poddanské povinnosti, ať šlo o povinnosti peněžité (činže, po př. i jiné platy), nebo o povinnosti naturální (roboty všeho druhu a naturální dávky). Jako obecná a zákonitá povinnost měla robota u velké části poddaných v zásadě přestati; jen tam, kde by se poddaní vzpírali odváděti peněžitý plat, nebo po oboustranné dobrovolné dohodě se připouštěla robota i nadále. Jisté omezení dalekosáhlého rozhodnutí Josefa II. spočívalo v tom, že se urbariální reforma neměla týkati zakoupených a nezakoupených rustikalistů, kteří platili ročně méně než 2 zlaté kontribuce, jakož i nejmenších poddaných, kteří neměli půdy, po př. měli jen půdu obecní (podruzi a domkáři), a dominikalistů. Urbariální reforma snižovala velké části sedláků (hlavně sedlákům velkým a středním, u nichž především bylo lze předpokládati žádoucí zlepšení hospodaření, jakož i zvýšení hospodářské produkce a výnosu) dosavadní povinnosti k vrchnostem podstatně, zbavujíc je hlavně tíživé roboty, která byla nejpodstatnější příčinou jak hospodářské zaostalosti poddaných, tak i ubohosti jejich celkového stavu. Na jednotlivých panstvích byl by býval arci při různosti

poddanských povinností poměr starého a nového stavu nestejný; v celku asi snižovala urbaniální reforma poddanské povinnosti k vrchnostem o jednu čtvrtinu až dvě třetiny (průměrem, jak vypočítává J. Pekař, asi o jednu třetinu). Reforma byla přijata velkou částí poddaných se srdečnou radostí. „Mnozí, jak si zapsal Fr. Vavák, na poděkování pánu Bohu a za zdraví a šťastné panování monarchy našeho mše svaté dali sloužiti a jiné milosrdné skutky a almužny vykonávali.“ Místy však sedláci z vrozené nedůvěry a zneuvědomení provedení urbaniálního patentu odmítali.

Urbaniální patent josefinský vstoupil v platnost od 1. listopadu r. 1789. Poněvadž však šlo o dalekosáhlý převrat, jemuž se vrchnostenské hospodaření nemohlo naráz přizpůsobiti — zrušením roboty v naznačeném rozsahu ztratily vrchnosti nejen velkou část dělných sil na svých hospodářských podnicích, za něž bylo by bývalo nutno zjednatí čeledí, po př. dvory a ostatní podniky pronajmouti, nýbrž i poddanský tažný, pracovní dobytek (tento skoro všečen), za něž vrchnosti neměly ve svých stájích náhrady, poněvadž tažného dobytka od XVII. století nechovaly — byla připuštěna přechodní lhůta jednoho roku, v níž poddaní byli povinni vykonávati práci na panských polích a lukách, nikoliv však zadarmo, nýbrž za mzdu, vyměřenou zákonem; při tom však vrchnosti neměly práva rozvrhovati samy práci mezi poddané, nýbrž měly tak učiniti podle zásadního ustanovení, že přechodná pracovní povinnost poddaných nesmí přesahovati ani dosavadní robotní míru, ani hodnotu, vyměřenou novým urbaniálním patentem, krajské úřady (pro obce) a obecní představení (na jednotlivé hospodáře v obcích). Toto provisorium mělo pominouti 1. listopadu 1790 a od této doby měla míti nová urbaniální úprava neomezenou zákonitou platnost. Vskutku však k tomu nedošlo. Předčasná smrt císaře Josefa II. (v únoru 1790) dodala odvahy šlechtě českých zemí vystoupiti s důrazným protestem jak proti urbaniálnímu patentu, tak i proti berní reformě. Nástupce Josefa II. císař Leopold II., neodvažuje se čeliti obecné nespokojenosti obyvatelstva všech zemí habsburských, propukávající ještě před smrtí jeho bratra, která měla místy již povahu revoluce, ustoupil žádostem českých a moravsko-slezských stavů a patenty z 19. dubna a z 9. května r. 1790 byla jak berní tak i urbaniální reforma Josefa II. zrušena a restituován stav předešlý podle robotního patentu z r. 1775; v Čechách zůstal v platnosti aspoň josefinský katastr a s ním i berní ulehčení poddaných. V rozvrhování a vybírání berně zaujaly vrchnostenské úřady opět své někdejší rozhodující postavení; státní výběřčí berně byli zrušeni a s nimi i berní samospráva obcí.

Urbaniální patent z r. 1789 zevšeobecňoval v podstatě výhody, které přinesla poddaným statků komorních (státních) a církevních, měst královských a několika soukromých panství již předtím raabisace, hlavně odstranění roboty její peněžitou relucí a snížení poddanských povinností. Parcelace státních, fondových, církevních (podstatně v této době rozmnožených sekularisací klášterů) a městských statků pokračovala i po celou dobu Josefovy vlády a měla za následek pozoruhodné zvýšení počtu selského obyvatelstva, jakož i rozmnožení vesnic; značné části těchto nových osad se dostalo buď libovůlí vrchnostenských úředníků (na př. na poděbradském panství), nebo od cizích osadníků německých jmen, užívaných, aspoň ve zkomolenině, zčásti podnes. Poněvadž pro novou kolonizaci nebylo s dostatek domácího lidu, byli přijímáni a povoláváni osadníci (familianti) z Německa; značný počet jich přišel z Pruského Slezska, čímž se českým zemím dostalo jisté populační náhrady za předešlou opačnou emigraci. Silný imigrační proud z Německa, jehož distribuce se dala ve

Vídni, byl řízen také do Uher, v nichž došlo k týmž, nebo aspoň k podobným opatřením jako v zemích českých. Také v josefinské době byla zaváděna t. zv. aboliční soustava na některých soukromých panstvích; r. 1783 byla dokončena na panství švarcenberském. Nová kolonisace byla součástí plánovitě populační politiky Josefa II., která měla cílem zvýšiti co možno nejvíce počet obyvatelstva, především z důvodů vojenských (obránných) a fiskálních; předním teoretikem populacionismu doby josefinské byl profesor národohospodářství, „politických věd“, na vídeňské universitě, *Josef Sonnenfels*, současně přední stoupenec a podpůrce germanisačního systému.

K témuž směřovala i četná a do podrobností jdoucí zdravotní opatření, která měla jednak zabrániti řádění epidemických nemocí, jednak odstraniti příčiny úmrtí, do té doby početných, která byla výsledkem nevědomosti, pověřivosti nebo nedostatku lékařské péče; tak na př. každá ves měla míti místo bab kořenářek odborně zkušenou porodní babičku, v sídlech krajských úřadů ustanovování státní krajští lékaři, fysikové, kteří, mimo mnohé jiné, měli energicky bojovati proti lidovému, „fušerskému léčení“, na hranicích zavedeny přísné sanitní kordony, aby nakažlivé nemoci nebyly přenášeny z ciziny atd. Vskutku také měla tato opatření příznivý výsledek; za Josefovy vlády nebylo epidemií ve větším rozsahu, které od nejstarších dob až do doby Marie Terezie byly příčinou strašlivých populačních ztrát v československých zemích a s jejichž dozvuky se setkáváme ještě i v I. polovici XIX. století (cholera r. 1836). S populační politikou Josefa II. byla v souvislosti, aspoň zčásti, i péče o zakládání rozličných humanitních ústavů (nemocnic, chorobinců, porodnic, nalezinců, sirotčinců, chudobinců atd.) a i ústavů speciálních, z nichž byly v Praze tehdy založeny hlavně ústav pro hluchoněmé a dům pro choromyslné. K tomu vedl, a jistě na prvním místě, hluboký soucit císařův s mravní a fysickou bídou; účinným pomocníkem Josefovým bylo při tom s v o b o d n é z e d n á ř s t v í, které bylo právě z těchto důvodů uznáno r. 1785 za veřejnou organizaci státem trpěnou, ač zároveň podléhající tuhému státnímu dozoru (zednářské lože omezeny jen na Prahu a Brno, kdežto venkovské lože byly zrušeny). Tak i tyto důležité sociální instituce, které byly do té doby, nedostačující arci měrou, opatřovány církví, vrchnostmi a městy, dostaly se v josefinské době do okruhu státní působnosti, aspoň dozorcí a organizační, a podlehly zestátnňovacímu procesu. Konečně pak čelila vláda různými prostředky v s t ě h o v a l e c t v í (všechny úřady měly pečovati o to, aby se všem těm, kteří hledali práci, jí také vskutku dostalo), snažíc se však zároveň zbaviti země živlů hospodářsky neproduktivních, po př. škodlivých, zejména potulných cikánů a tuláků vůbec, jakož i chudých židů.

Zvýšení a rozmnožení hospodářské produkce, které bylo nejpřednějším cílem poddanských reforem, bylo podporováno i úsilím, aby se zemědělská práce technicky zlepšila a aby byly zaváděny nové plodiny a staré zušlechťovány; totéž platí i o chovu dobytka. V těchto snahách zůstala v Čechách nejúčinnější pomocnicí vlády *Hospodářská společnost* — oficiální název zněl: c. k. vlastenecko-hospodářská společnost v království Českém — reorganizovaná r. 1788, takže měla ve skutečnosti postavení zemědělské komory; společnost měla vedle předsedy 20 skutečných členů, jejichž volbu potvrzoval císař, a 32 členy dopisující. Předním úkolem Společnosti byla péče o řádné odborné vzdělání vrchnostenských hospodářských úředníků, jimž předepsány zkoušky před profesorem hospodářských věd a dvěma členy Společnosti, bez nich neměl býti žádný hospodářský úředník od vrchnosti do služby přijat nebo ve službě ponechán (r. 1789). Vedle toho pokračovala Hospodářská společnost ve starší

Verschiedene Arten der Sehl

mittels welcher
die Erde an den Wäldungen auf der Erde gehoben
werden können.

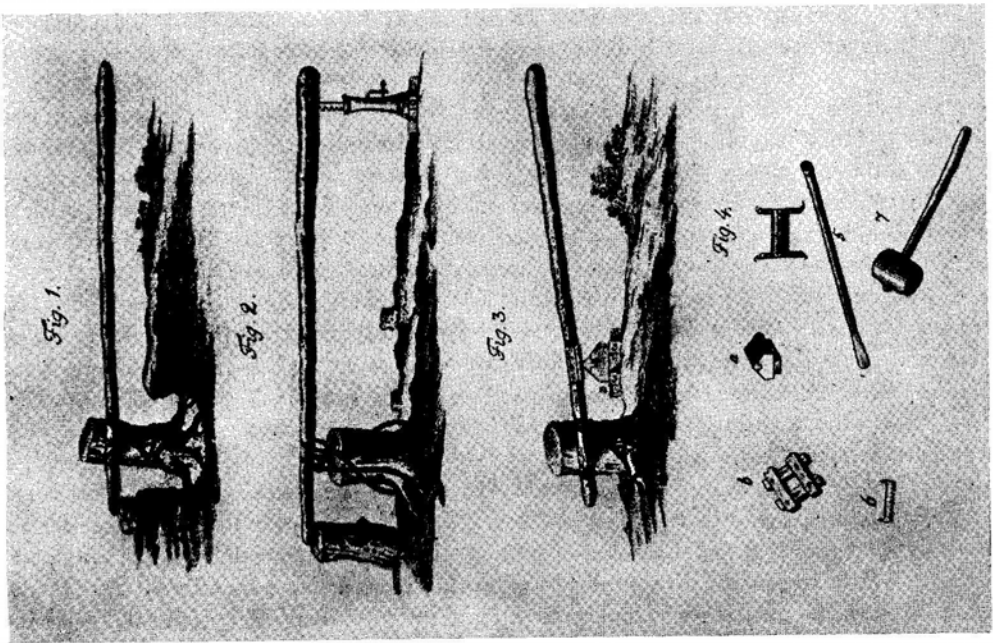
Mogilnej zpusobomé nřstrogú,

g. 118
k. 118

Entwurf einer der Sehl
mittel, welche die Erde an den Wäldungen auf der Erde gehoben werden können.
Dieses Mittel ist aus einem Eisenblech gefertigt, welches in der Mitte einen Griff hat, an dem ein Seil befestigt ist. Das Seil ist an einem festen Punkt befestigt, an dem die Erde gehoben werden soll.

Das Seil ist aus einem Eisenblech gefertigt, welches in der Mitte einen Griff hat, an dem ein Seil befestigt ist. Das Seil ist an einem festen Punkt befestigt, an dem die Erde gehoben werden soll.

Das Seil ist aus einem Eisenblech gefertigt, welches in der Mitte einen Griff hat, an dem ein Seil befestigt ist. Das Seil ist an einem festen Punkt befestigt, an dem die Erde gehoben werden soll.

činnosti, rozšiřující mezi selským lidem rozmanitá hospodářská poučení a semena zušlechtěných nebo dosud nepěstovaných plodin. Na Moravě však Hospodářská společnost zanikla, resp. se přetvořila ve Společnost pro vědy přírodní a vlastivědu. Také správa komorních statků byla selskému hospodaření vzorem pěstováním jetele a zemáků — obecně se počaly brambory pěstovati u nás právě v této době — zušlechťováním chovu dobytka a ovcí, zaváděním střídavého hospodářství na místo dosavadního neracionálního hospodářství trojpolního, s čímž souviselo intensivnější hnojení půdy, a rozšiřováním hospodářské půdy melioracemi. Mimo to vláda usilovala o zvýšení a zlepšení chovu koní (také z důvodů vojenských), k čemuž sloužilo zakládání hřebčinců po krajích a na komorních panstvích. Ze speciálních odvětví zvláště podporováno pěstování ovocných stromů (vynikajícím pěstitelům udělovány stříbrné medaile a novomanželům nařízeno, aby ještě před svatbou zasázeli několik ovocných stěpů), lnu (v sv. Čechách), včel a zejména moruší, jakož i bource hedvábnického (tato snaha však vyzněla pro předpojatost vrchnostenských úředníků i selského lidu skoro na prázdno). Velká péče byla věnována lesům, k níž vybízelo i stále zdražování stavebního a palivového dřeva, výsledek to staletého špatného hospodaření s českými a moravskými lesy a rostoucí spotřeby továrního průmyslu. Vláda vydala zejména lesní řád, který obsahoval zvláště předpisy pro kácení dříví a zakládání nového lesa; dozor nad prováděním těchto předpisů příslušel krajským úřadům. Továrnám doporučováno užívati uhlí, jehož těžba byla podporována.

Přesto, že Josef II. byl horlivým stoupencem myšlenek fysiokratických, nezástaly naň bez vlivu ani zásady merkantilistické, stejně jako horlivá podpora zemědělské produkce nepřekážela jeho péči o průmysl a obchod. Merkantilistickou byla císařova zásada, že domácí průmysl má zpracovávat domácí suroviny a neomeziti se jen na domácí konsum, poněvadž vývoz zvyšuje bohatství země, podobně jako snaha zabrániti vývozu peněz za hranice (občanům bydlícím v cizině ukládány dvojnásobné daně a mladým mužům zakazovány cesty za hranice). Domácí výroba byla podporována udělováním rozmanitých výhod, premií a podpor továrnám, při čemž si císař přál, aby nové továrny byly zakládány mimo velká města na venkově, nepřeje si porušení dosavadního populačního poměru mezi městy a venkovem. Subvencování nových továren a průmyslových projektů státem však z velké části přestalo. Josef II. jako spoluvladař své matky měl opětovně příležitost se přesvědčiti, že takováto forma státní protekce průmyslu častým jejím zneužíváním jest daleko více státu na škodu než ku prospěchu. Pozoruhodné v této souvislosti jest i to, že Josefa II. lze pokládati za původce sociálního zákonodárství ve prospěch továrního dělnictva v našich zemích, zejména nařízením, že chlapci a děvčata, pracující v továrnách, musí míti oddělené ložnice, že musí si vyměňovati nejméně jednou týdně prádlo a že musí býti dvakráte do roka prohlíženi lékařem. Z tovární výroby, k níž arci z velké části byly položeny základy za vlády Karla VI. a zejména za Marie Terezie, k pozoruhodnému rozkvětu v josefinské době dospělo zvláště plátenictví, provozované po domácku nejen jako hlavní zdroj výživy horského lidu, nýbrž i v kraji (v Čechách bylo r. 1780 na 214.000 tkalců a hlavními středisky Jilemnicko, Semilsko a Vrchlabsko), krajkářství (zvláště v Krušných Horách), soukenictví, jehož hlavním střediskem se stal Liberec a Brno, výroba zboží vlněného, bavlnářství a výroba kartounů (začátek „kosmonoského zboží“); vedle toho světové pověsti si zjednalo české sklářství (na Šumavě a v sev. Čechách). Některé nové továrny byly založeny, jak již připomenuto, v budovách zrušených

klášterů; v zrušeném klášteře zbraslavském vznikl r. 1787 první cukrovar (rafinerie) v Čechách, který vyráběl hlavně cukr třtinový, ale činil též pokusy rafinovat cukr řepný z domácí řepy cukrovky.

Rozmach tovární výroby v této době souvisel i s tím, že Josef II. dával přednost průmyslové výrobě ve velkém před výrobou v malém, stále nerozlučně spojenou s organizací cechovní, jakož i uplatňováním zásady svobodné soutěže jak ve výrobě, tak i v obchodu, která ztrnulému cechovníctví zasadila těžkou ránu; důležitým faktorem bylo též, že zastaralá výrobní technika cechovní nemohla konkurovat ani jakostí ani cenou výrobků s pokročilejší technikou, která se uplatňovala v západní Evropě a v Německu a již přinášeli do habsburských zemí cizí mistři a dílovedoucí, Josefem II. neméně horlivě povolávaní a podporovaní jako v době tereziánské. Do cechovní výlučnosti učinila arci první průlom Marie Terezie, leč teprve Josef II. tento průlom podstatně rozšířil ve snaze oslabiti nebo úplně zničiti cechovníctví jako instituci přežilou a škodlivou výrobnímu i obchodnímu rozmachu. Část cechů byla zrušena a jejich jmění obráceno k veřejným účelům (chudinství); ostatní pak byly podrobeny úřednímu doзору, zvláště ve věcech finančních, odstraněn dosavadní numerus clausus mistrů, zrušen ohled na syny mistrů při dosahování mistrovství a usnadněn vstup i cizincům; učedníci, jimž vyměřena jednotně tříletá učednická doba, neměli býti užíváni k domácím pracím, nýbrž jen k řemeslu. Také jiné cechovní předpisy, jimiž se umenšovalo právo na práci, byly odstraněny a staré cechovní zvyky a obyčeje se octly v nemilosti. Řada živností byla prohlášena za svobodné (řezníci, tkalci, punčocháři, rukavičkáři a j.) a jejich provozování záviselo jedině na úředním povolení; stejně byli zbaveni veškeré vázanosti jako provozovatelé „svobodných umění“ sochaři, malíři, šermíři, hudebníci, učitelé cizích řečí a lékárníci. Cechovní organizace ponechána jmenovitě u těch výrobních odvětví, která vyžadovala mimořádných technických znalostí, nebo kde špatná výroba ohrožovala veřejnou bezpečnost, po př. u výroby specialisované. Státní dozor nad výrobou, zejména tovární, vztahoval se i na jakost výrobků; státní inspektoři měli právo a povinnost špatné zboží nepřipustiti do prodeje a ověřiti dobrou jakost výrobků.

Tytéž zásady pronikaly i vládní obchodní politiku. K revoluční zásadě svobodné soutěže domácí pojila se stará merkantilistická zásada ochranářského, prohibitivního systému proti zahraničnímu dovozu, jehož účelem bylo jednak chrániti domácí výrobu, jednak zameziti odtok peněz do ciziny; s tím těsně souviselo podporování vývozu domácího zboží do ciziny. Prohibitivní systém uplatnil se zejména r. 1784, kdy byl z největší části přímo zakázán dovoz zahraničního zboží, po př. zavedeno na ně velmi vysoké clo; toto opatření se týkalo nejen průmyslových výrobků, které byly produkovány doma (na př. plátno, sukno, šaty, bavlněné zboží, kovové zboží atd.), nýbrž i potravin a nápojů (máslo, sýr, víno a pod.), a vysoké clo bylo uvaleno i na zboží, kterého doma nebylo a musilo se z ciziny dovážeti (na př. zboží koloniální). Přísný sanitní kordon na hranicích byl provázen neméně přísným kordonem celním; pašování zboží ze zahraničí trestáno velmi přísně. Ochranná opatření byla ještě zesílena novým celním tarifem z r. 1788. R. 1783 přibyl k starému státnímu monopolu solnímu monopol tabákový. Zato podporován export vyplácením státních odměn a prémie. Zvýšení vývozu napomáhala i organizace obchodních společností. Hodnota vývozu z českých zemí činila ročně asi 6 až 7 milionů zl.; vyváželo se hlavně zboží lněné a vlněné, sklo a obilí. Jak tovární výrobě, tak zejména velkoobchodu nemálo překážel nedostatek úvěru,

kteřý byl vůbec chronickým znakem hospodářského života českých zemí od Bílé hory a stal se předmětem četných úvah již v době tereziánské. Nemalou podporu obchodu přineslo odstranění (r. 1782) soukromých mýt, která byla vybírána vrchnostmi a městy a značně zdražovala obchod (na př. na Moravě bylo těchto mýt na 360); zůstala jen mýta na mostech, převozech a soukromých cestách. Rovněž pokračovala stavba chausséovaných silnic a uvažováno o splavnění některých řek, k jehož provedení však, hlavně pro nedostatek veřejných finančních prostředků, ve velkých rozměrech nedošlo; zato byla v této době (v l. 1789—90) soukromým nákladem spojena horní Vltava s Dunajem kanálem pro plavení dříví (t. zv. schwarzenberská stoka). Rozšiřování silniční sítě umožnilo podstatné zlepšení a zrychlení poštovního spojení, které jako státní regál obstarávalo hlavně osobní dopravu; rozmnoženy jak poštovní kursy tak stanice a reorganisována i doprava listovní pošty, která arci byla na rozdíl od osobní dopravy velmi drahá. Obchodním potřebám mělo sloužiti i obnovení zařízení o výhradním užívání rakouských měr a vah ve všech habsburských zemích (r. 1781). Stejně uzákoněna jednotu v mincovnictví. Oběh cizích peněz zakázán a ražba domácí mince soustředěna výhradně ve Vídni; pražská mincovna byla zavržena a zrušen starý úřad nejvyššího mincmistra království Českého.

Jediným nástrojem, provádějícím všechny josefínské reformy, rozhodnuté samovládnou vůlí panovníkovou, bylo státní úřednictvo. Usilovali Josef II. horlivě a rozličnými prostředky, aby převychoval veškeré občanstvo habsburských zemí v duchu svých vladařských zásad, k pochopení jich a k souhlasu s nimi, činil tak především u státního úřednictva, jehož úkol neměl spočívatí jen v přesném vykonávání vládních nařízení a v správném pochopení jejich intencí, nýbrž i v šíření vládního ducha mezi obyvatelstvem a v zjednávání jeho sympatií k němu. Státní úředníci jako vykonavatelé panovnícké vůle a prostředníci mezi ní a občanstvem měli býti zároveň zrcadlem stěžejní správní zásady Josefa II., „prvního úředníka státu“, že jediným jejich úkolem jest sloužiti ze všech sil blahu státu a jeho obyvatelstva, zejména pak sloužiti rychle, přesně a oddaně. Svůj ideál státního úředníka vyložil Josef II. obšírně v listopadu r. 1783 ve svém proslulém oběžníku, „pastýřském listu“ k úřednictvu, neomezil se však jen na tento nabádavý výklad, nýbrž se snažil svůj ideál uvéstí v život i řadou přísných nařízení. Nutil ho k tomu stav úřednictva, jež zastihl při svém nastoupení na trůn a který byl dalek jeho představám o vlastnostech státního úředníka. Ačkoliv již Marie Terezie zasáhla pronikavě do vnitřního byrokratického ústrojí státních úřadů a ačkoliv již Haugvic se pokusil vytvořiti ze svého Directoria také školu nové státní byrokracie, zbylo ve státní správě tereziánské doby mnoho přežitků staré byrokratické tradice, které byly neslučitelné s novými správními potřebami, ať šlo na př. o těžkopádnost v úřadování a o rozsáhlé protekcionářství při obsazování úředních míst bez ohledu na kvalifikaci, nebo o nepřesné a zdlouhavé vykonávání služby a o úplatnost úřednictva, která souvisela zčásti se špatnými platy nižších kategorií.

Tyto a mnohé jiné zlořády pokusil se Josef II. odstraniti energicky. Většina předních úředníků byla odstraněna, vydáno přísné nařízení proti úplatkářství (i přijetí malého „daru“ bylo spojeno s okamžitým propuštěním úředníka a s potrestáním „dárce“), zavedeny podle pruského vzoru každoroční tajné konduitní listy (kvalifikační tabulky), do nichž byly zapisovány nejen úřední vlastnosti (stupeň služební horlivosti, odborných vědomostí, charakteru a mravnosti) každého úředníka, nýbrž i data jeho soukromého života (rodinné poměry, soukromé